

ἀγαθὸ καὶ πῶς δὲ βρίσκεται στὰ πλάτη του οὔτε σπηλιά γιὰ νὰ κρυφτεῖ ὁ κατεργάτης. Κάντε ἓνα ἔγκλημα, κι ἢ γῆ ἔγινε ἀμέσως ἀπὸ γυαλί. Κάντε ἓνα ἔγκλημα κι ἀμέσως σὰ νὰ ἔπεσε γύρω σας ἓνα στῶμα χιόνι, ὅπως στὰ δάση ὅπου τὰ ἴχνη προδίνουν τὸ πέρασμα τῆς πέρδικας, τοῦ κουναβιοῦ καὶ τῆς ἀλεπούς. Δὲ μπορείτε νὰ σθῆσετε τὸ λόγο ποὺ εἶπατε, δὲ μπορείτε νὰ χαλάσετε τ' ἀχνάρια τῶν βημάτων σας, δὲ μπορείτε νὰ τραβήξετε τὴ σκάλα, ὥστε νὰ μὴν ἀφήσετε τεκμήρια κι ἀποδείξεις. Κάποια μαρτυρία θὰ περισυλλεθῆ καὶ θὰ σὰς καταδικάσει. Τὰ φαινόμενα τῆς φύσης — τὸ νερό, τὸ χιόνι, ὁ ἄνεμος, ἢ βαρύτητα — γίνονται οἱ τιμωροὶ στὸν κλέφτη καὶ στὸ δολοφόνου.

Ἐπ' αὐτὸ ἄλλο μέρος, ὁ νόμος αὐτὸς δείχνεται τὸ ἴδιο δίκαιος γιὰ κάθε ὀρθὴ πράξη. Ἀγάπησε καὶ θ' ἀγαπηθεῖς. Ἡ ἀγάπη ἰσοσταθμίζεται μὲ ἀγάπη, ὅπως εἶναι ἴσα τὰ δύο μέρη μιᾶς ἀλγεβρικής ἐξίσωσης. Ὁ ἀγαθὸς ἔχει μιὰ δύναμη σὰν τῆς φωτιᾶς, ποὺ μετατρέπει σὲ φλόγα ὅ,τι ἀγγίζει, ὥστε δὲ μπορείτε νὰ τοῦ κάνετε κακό· ὅπως μπροστὰ στὸ Ναπολέοντα τὰ μοναρχικὰ στρατεύματα κατέβασαν τὴ σημαία τους καὶ προσχώρησαν σ' αὐτόν, κι ἀπὸ ἐχθροὶ ἔγιναν φίλοι, ἔτσι κι ὁ καλὸς ἄνθρωπος μεταλλάζει κάθε εἶδους συμφορὰ — ἀρρώστια, κατατρεγμούς, φτώχεια — σ' εὐεργετήματα :

*Οἱ ἀνεμοδαρμοὶ κι οἱ φουρτοῦνες εἶναι δύναμη
Γιὰ τὸν ἀντρειωμένο καὶ θεϊκὴ εὐλογία,
Ὅσο ἀπὸ μόνονα τους τίποτα δὲν ἀξίζουν.*

Τὸ καλὸ ἔχει ὄφελος ἀκόμα κι ἀπ' τὴν ἀδυναμία καὶ τὸ μειονέκτημα : Ὅπως κανένας δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ μὴν πληγώθηκε ἀπ' τὴν ἴδια του τὴν περηφάνεια, ἔτσι καὶ κανεὶς δὲν εἶχε καὶ κάποιο μειονέκτημα ποὺ νὰ μὴν τοῦ χρησίμευε σὲ κάτι. Τὸ ἐλάφι στὸ γνωστὸ μῦθο θαύμαζε τὰ κέρατά του καὶ πικραϊνόταν γιὰ τὰ πόδια του, μὰ ὅταν ξεπρόβαλε ὁ κυνηγός, ἦταν τὰ πόδια ποὺ τὸ ἔσωσαν στὴν ἀρχή, κι ἢ καταστροφή του τὰ κέρατά του ποὺ μπλέχτηκαν στὰ κλαριά τῶν δέντρων. Ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς θὰ πρέπει νὰ εὐγνωμονεῖ τὰ λάθη ποὺ ἔκανε στὴ ζωὴ του. Ὅπως κανένας δὲν ἐνίωσε κατάβαθα μιὰν ἀλήθεια, ἀν δὲν πάλεψε πρῶτα μαζί της, ἔτσι καὶ κανεὶς δὲ γνώρισε κατάβαθα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ προτερήματά του, ἀν δὲν ὑπόφερε ἀπ' τὰ πρῶτα, ἀν δὲν εἶδε νὰ θριαμβεύουν τὰ δεύτερα. Τυχαίνει νὰ ἔχει κάποιο ἐλαττωμα σὲ χαρακτήρα ποὺ τὸν ἐμποδίζει νὰ ζήσει μὲ τοὺς ἄλλους ; Αὐτὸ τὸν ἀναγκάζει νὰ ζήσει μόνος, ἀποκτώντας ἔτσι ἱκανότητες αὐτάρκειας σὰν τὸ πληγωμένο μαλακόστρακο ποὺ κλείνει τὴν πληγὴ του μὲ μαργαριτάρια.

Ἡ δύναμή μας τρέφεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία μας. Ἡ ἀγαπάκη, πὸν νιώθουμε ὅταν μᾶς πολεμοῦν, μᾶς κεντρίζουν, μᾶς προσβάλλουν, ξυπνᾷ μέσα μας μυστικὲς δυνατότητες. Ὁ μεγάλος ἄνδρας προτιμᾷ ν' ἀδικιέται. Μόλις καθήσει στὸ ἀναπαυτικὰ μαξιλάρι τῆς εὐνοίας, τὸν παίρνει ὁ ὕπνος. Ἐνῶ στὴν ἀμάχη, στὸν κατατρεγμὸ, στὴν ἐχθρότητα, συνέρχεται καὶ συγκεντρώνει τὶς δυνάμεις του, ξαναβρίσκει τὸν ἀνδρισμὸ του· τοῦ δίνονται εὐκαιρίες νὰ γνωρίσει ὄψεις τῆς ζωῆς, ν' ἀντιληφτεῖ τὰ μειονεκτήματά του, νὰ γιατρευτεῖ ἀπὸ τὸ τρελὸ πάθος τῆς ἔπαρσης, ν' ἀποκτήσει φρονιμάδα καὶ ἀξιοσύνη. Ὁ στοχαστικὸς ἄνθρωπος δὲ λακκίζει, ρίχνεται στοὺς ἐχθροὺς του. Γιατὶ πιδὸ πολὺ ἀπὸ ἐκείνους ἐνδιαφέρεται νὰ μάθει τὸ ἀδύνατό του σημεῖο. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐπουλώσει τὴν πληγὴ πὸν πέφτει ἀπὸ τὸ κορμί του σὰ νεκρὸ δέρμα, καὶ ἐνῶ οἱ ἐχθροὶ του φαντάζονται πὼς θὰ τὸν ἐξοντώσουν, νὰ τογ πάλι ἄτρωτος! Καλύτερη εἶναι ἡ κατηγορία ἀπὸ τὸν ἔπαινο. Ἄν μὲ κατηγοροῦν, δὲ θὰ βγῶ ποτὲ νὰ ὑπερασπιστῶ δημόσια τὸν ἑαυτὸ μου. Ὅσο καταφέρονται ἐνάντιά μου, τόσο νιώθω μέσα μου τὸ αἶσθημα τῆς ἐπιτυχίας. Μόλις ὅμως ἀρχίσουν τὰ γλυκερὰ παιγνέματα, τότε νιώθω σὰν κάποιος πὸν βρίσκεται ἀνυπεράσπιστος μπροστὰ στὸν ἀντίπαλό του. Γενικά, κάθε κακὸ στὸ ὁποῖο δὲν ὑποκύπτουμε εἶναι εὐεργεσία. Ὅπως ὁ ἄγριος τῆς Πολυνησίας πιστεύει πὼς ἡ δύναμη τοῦ ἐχθροῦ πὸν σκοτώνει περνάει μέσα του, ἔτσι καὶ ἐμεῖς κερδίζουμε ἰσχυρὸ ἀπὸ τὸν πειρασμὸ στὸν ὁποῖο ἀντισταθήκαμε.

Οἱ ἴδιοι οἱ φύλακες πὸν μᾶς προστατεύουν ἀπὸ τὴν καταστροφή, ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα καὶ τοὺς ἐχθροὺς μας, μᾶς προφυλάγουν, ἂν τὸ θέλουμε, καὶ ἀπὸ τὸν ἐγωισμὸ καὶ τὴν ἐξαπάτηση. Οὔτε οἱ κλειδωνιὲς καὶ οἱ ἀμπάρες εἶναι ἀπὸ τοὺς καλύτερους θεσμούς μας, οὔτε ἡ πανουργία στὶς ἐπιχειρήσεις μας εἶναι σημάδι σοφίας. Οἱ ἄνθρωποι βασανίζονται σ' ὅλη τους τὴν ζωὴ ἀπὸ τὸ φόβο ὅτι μπορεῖ νὰ τοὺς ἐξαπατήσουν. Μὰ ὅσο εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἓνα πράγμα νὰ ὑπάρχει καὶ ταυτόχρονα νὰ μὴν ὑπάρχει, ἄλλο τόσο εἶναι παράλογο πὼς κάποιος μπορεῖ νὰ μᾶς ἐξαπατήσει, ἂν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲ θέλουμε νὰ ἐξαπατήσουμε τὸν ἑαυτὸ μας. Σ' ὅλες τὶς δοσοληψίες, δὲν εἶναι δύο οἱ συμβαλλόμενοι, μὰ τρεῖς. Ἡ φύση καὶ ἡ ψυχὴ τῶν πραγμάτων ἐγγυῶνται γιὰ τὴν ἐκτέλεση κάθε συμβολαίου, ἔτσι ὥστε ἡ καλὴ πίστη νὰ μὴν πηγαίνει ποτὲ χαμένη. Ἄν ὑπηρετεῖτε ἀχάριστο ἀφεντικὸ, ὑπηρετῆστε το περισσότερο. Βάλτε στὰ ὄσα σᾶς χρωστᾷ ἀντιπρόσωπό σας τὸ Θεό. Κάθε ἀδικία θὰ ἔρθει ἡ ὥρα νὰ ἐπαγορθῶθεϊ. Καὶ ὅσο ἔργοπορεῖ ἡ πληρωμὴ, τόσο τὸ καλύτερο γιὰ σᾶς· γιατί ὁ Ἀντιπρόσωπος αὐτὸς ξέρεϊ νὰ εἰσπράττει τὰ ὀφειλόμενα μ' ὄλους τοὺς τόκους καὶ τὰ ἐπιτόκια.

Ἡ ἱστορία κάθε εἴδους διωγμοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν προσπαθειῶν νὰ ἐξαπατήσουμε τὴ φύση, ν' ἀναστρέψουμε τὴ ροὴ τοῦ ποταμοῦ, νὰ φτιάσουμε ἓνα σκοινὶ ἀπὸ πηλό. Δὲν ἔχει σημασία ἂν οἱ διῶκτες εἶναι ἓνας ἢ πολλοί, τύραννος ἢ ὄχλος. Ὁ ὄχλος εἶναι ἓνα συγκρότημα σωμάτων ποὺ ἐκούσια ἀποστερήθηκαν τὴ λογικὴ καὶ πᾶνε ἐνάντιά της. Ὁ ὄχλος εἶναι ἓνας ἄνθρωπος ποὺ θεληματικὰ κατέδωκε στὴ φύση τοῦ κτήνους. Ἡ ὥρα ποὺ δρᾷ εἶναι ἡ νύχτα. Οἱ πράξεις του εἶναι ἀλόγιστες, ὅπως κι ὅλη του ἡ συγκρότηση. Καταδιώκει μιὰ πίστη· θὰ μπορούσε νὰ μαστιγώσει τὸ σωστό· θὰ μπορούσε νὰ ρίξει πίσσα στὴ δικαιοσύνη, βάζοντας φωτιά στὰ σπίτια ἐκείνων ποὺ εἶναι δίκαιοι, ποὺ πιστεύουν καὶ ποὺ λένε τὸ σωστό. Μὰ τὸ ἀνίκητο πνεῦμα γυρίζει τὰ ὄπλα στὰ στήθη τῶν ἀδικητῶν. Ὁ μάρτυρας δὲν ἀτιμάζεται. Τὸ κάθε ράπισμα ποὺ τοῦ καταφέρνουν εἶναι καὶ μιὰ ἀχτίδα στὸ φωτισμένο τῆς δόξας του· ἡ φυλακὴ, ὅπου τὸν ρίχνουν, τὸ πιὸ τιμημένο κατάλυμα· τὸ κάθε βιβλίο ἢ τὸ σπῖτι ποὺ καίνε λούζει μὲ τὴ φωτοβολή του τὸν κόσμον· ἡ κάθε φωνὴ ποὺ καταπνίγεται, ὁ κάθε λόγος ποὺ καταδικάζεται ἔρχεται ἡ ὥρα ποὺ ἀντηχεῖ στὸν κόσμον πέρα ὡς πέρα. Γιατὶ κάποτε τὰ πνεύματα φωτίζονται· τὸ λογικὸ ξυπνᾷ καὶ δικαιώνει τοὺς μάρτυρες. Τὰ ὄργανα τοῦ κακοῦ αὐτοκαταστρέφονται στὸ τέλος. Κι εἶναι οἱ βασανιστὲς ποὺ τελικὰ πληρώνουν, οἱ τύρανοι ποὺ ἀναπόφευχτα ἀφανίζονται.

Ἔτσι τὸ καθετὶ διδάσκει πῶς οἱ περιστάσεις δὲν παίζουν κανένα ρόλο καὶ πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ πᾶν. Κάθε πράξη ἔχει δυὸ ὄψεις, τὴν καλὴ καὶ τὴν κακὴ. Κάθε κέρδος ἔχει καὶ τὴ ζημιά του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ παραπονιέται. Ὡστόσο ἡ θεωρία τῆς ἀνταπόδοσης δὲν εἶναι καὶ θεωρία τῆς ἀδιαφορίας. Γιατὶ ὁ ἀστόχαστος, ἀκούοντας τὰ παραπάνω, θὰ πεῖ: «Τί διαφορὸ ἔχω κάνοντας τὸ καλὸ; Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ ἴδιο γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό· γιὰ ν' ἀποκτήσω κάτι πρέπει νὰ πληρώσω ἀκριβὰ· ἂν χάσω κάτι, στὴ θέση του κάτι ἄλλο ἔχω κερδίσει ὥστε κάθε πράξη εἶναι ἀνώφελη».

Στὴν ψυχὴ βρίσκεται κάτι τὸ βαθύτερα λειτουργικὸ ἀπ' τὸ νόμο τῆς ἀνταπόδοσης, κι αὐτὸ εἶναι ἡ ἀληθινὴ τῆς φύσης. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μόνο ἔκφραση τοῦ φαινομένου τῆς ἀνταπόδοσης, ἡ ψυχὴ εἶναι ζωὴ, ὅπως εἶναι. Κάτω ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ταραγμένη θάλασσα τῶν περιστάσεων, ποὺ τὰ κύματά της ὀρμίζουν καὶ τραβιούνται μὲ σοφὰ ὑπολογισμένη ἰσορροπία, βρίσκεται ἡ ἀρχέγονη ἀβυσσὸς τοῦ πραγματικοῦ ὄντος. Οὐσία ἢ Θεός, δὲν εἶναι σχέση ἢ μέρος, μὰ τὸ ὅλον. Ὄν εἶναι ἡ μεγάλη κατάφαση, ποὺ ἀναιρεῖ τίς ἀρνήσεις, ποὺ αὐτοἰσορροπεῖται καὶ χωνεύει μέσα της ὅλα — σχέσεις, μέρη, διάρκεια. Φύση, ἀλήθεια, ἀρετὴ εἶναι ἐκπορεύσεις τοῦ ὄντος. Τὸ κακὸ μαρτυρεῖ τὴν ἀπουσία Του. Τὸ Μὴ

όν, τὸ φέμα, μοιάζουν μὲ τὴ μεγάλη γύχτα ἢ τὸ σκοτάδι ὅπου, σὰ σὲ ὀθόνη, προβάλλει ὁ κόσμος μιὰ συγκεχυμένη σκιά, καὶ ποὺ δὲν ἔχει, στὴν οὐσία τῆς, ὑπόσταση. Δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα, οὔτε καλὸ οὔτε κακὸ. Ἡ, τόσο εἶναι τὸ κακὸ ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει, ὅση κι ἡ βλάβη ποὺ μπορεῖ νὰ προξενήσῃ κάτι τὸ ἀνύπαρξτο.

Ὅταν ὁ ἐγκληματίας φυγοδικεῖ καὶ σέρνει μαζί του τὰ κριματά καὶ τίς κακίες του, φανταζόμαστε πὼς ἔγινε κάποια παρέκκλιση ἀπ' τὸ νόμο ποὺ ἐπιβάλλει τιμωρία στὶς ἀδίκες πράξεις. Δὲν βλέπουμε τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀνασκευὴ τοῦ παραλογισμοῦ του. Μήπως λοιπὸν ἔγινε καταστρατήγηση τοῦ νόμου; Ὅχι· γιατί ἐνόσω ζεῖ μ' ἀνεξιλέωτα τ' ἀμαρτήματα μέσα του, εἶναι ἕνα νεκρὸ σῶμα γιὰ τὴ φύση. Κατὰ κάποιον τρόπο οἱ κρυφές πράξεις του θὰ ἔρθει ἡ ὥρα νὰ φανερωθοῦν· μὰ, κι ἂν ἀκόμα δὲν τὸ δοῦμε αὐτό, ἡ θανάσιμη ἔκπτωσή του ἀπὸ τὸν ζωντανὸ κορμὸ τῆς φύσης ἀποτελεῖ καὶ τούτη μιὰν ἐξόφληση τοῦ λογαριασμοῦ του.

Οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, πὼς ἡ εὐθύτητα ἔχει δυσάρεστες συνέπειες. Δὲν ὑπάρχει τιμωρία γιὰ τὴν ἀρετὴ· δὲν ὑπάρχει ποινὴ γιὰ τὴ φρονιμάδα· ἀρετὴ καὶ φρονιμάδα εἶναι πρόσφορες ἐκδηλώσεις ζωῆς. Σὲ μιὰν ἐνάρετη πράξη ὑπάρχω, βρίσκομαι σὲ ἀρμονία μὲ τὴ φύση· μὲ τὴν τίμια ἐνέργειά μου φανερώνω στὸν κόσμον τὴν παρουσία μου· σπέρνω σ' ἐκτάσεις ποὺ κερδήθηκαν ἀπ' τὸ Χάος καὶ τὸ Μὴ ὄν καὶ διώχνω τὸ σκοτάδι πέρα ἀπ' τὸν δρίζοντα. Δὲν ὑπάρχει κατάχρηση στὴν ἀγάπη, οὔτε στὴ γνώση, οὔτε στὴν ὀμορφιά, ὅταν θεωρήσουμε αὐτὲς τίς ἐννοίες στὴν καθαρότερή τους μορφή. Ἡ ψυχὴ ἀποκρούει τοὺς περιορισμούς, καὶ πάντα ριζώνει στὸν ἄνθρωπο τὴν Αἰσιοδοξία, ποτὲ τὴν Ἀπογοήτευση.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη πρόοδος, κι ὄχι στάση. Πρέπει νὰ βρασιζόμαστε στὸ ἐνστικτὸ μας. Αὐτὸ εἶναι ποὺ μᾶς παρκαίνει ν' ἀξιολογοῦμε μὲ τὸ «περισσότερο» ἢ τὸ «λιγώτερο» πάντα σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ψυχῆς, κι ὄχι μὲ τίς τρέχουσες σχετικὲς ἀξίες· λέμε πὼς ὁ ἀντρεπωμένος εἶναι κάτι καλύτερο ἀπ' τὸν δειλό· ὁ τίμιος, ὁ σπλαχνικός, ὁ φρόνιμος πὼς εἶναι κάτι περισσότερο κι ὄχι λιγώτερο ἄνθρωπος ἀπ' τὸν τρελὸ καὶ τὸν τιποτένιο. Δὲν ἐπιβάλλεται φόρος στὸ καλὸ ποὺ ἀποκτιέται μὲ τὴν ἀρετὴ, γιατί αὐτὸ προέρχεται ἀπ' τὸν ἴδιον τὸ Θεό, ἢ τὴν ἀπόλυτη οὐσία. Τὸ ὀλικὸ ἀγαθὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καλεῖται νὰ πληρώσει φόρο, κι ἂν ἔχει ἀποκτηθεῖ χωρὶς ἀξία ἢ ἰδρώτα, δὲν ἔχει θεμέλιο μέσα μου καὶ θὰ τὸ παρασύρει τὸ πρῶτο δυνατὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου. Μὰ τὸ ἀγαθὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ φύση, ἀνήκει στὴν ψυχὴ, καὶ μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ ἂν πληρώσουμε μὲ τὸ νόμιμο νόμισμα τῆς φύσης, δηλαδὴ μ' ἐργασία, ποὺ

τὴν ἐγκρίνει ἢ καρδιά κι ὁ νοῦς μας. Δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀποκτήσω ἓνα ἀγαθὸ ποὺ δὲν τὸ κέρδισα μὲ τίμιο μόχθο, νὰ βρῶ, ὡς ποῦμε, ἓνα θαμμένο πιθάρι μὲ χρυσάφι, γιατί ξέρω πὼς φέρνει μαζί του καινούρια βάρητα, και τὸ εὔρημά μου θὰ τὸ πληρώσω ἀκριδιά. Δὲν ἐπιθυμῶ περισσότερα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ -- οὔτε ἰδιοκτησίες, οὔτε τιμές, οὔτε δύναμη, οὔτε εὐνοίες. Τὸ κέρδος θὰ εἶναι ἐπιφανειακό· τὸ τίμημα σίγουρο. Μὰ δὲ θὰ μὲ ὑποχρεώσει κανεὶς νὰ πληρώσω ἐπειδὴ γινώριζα πὼς ὑπάρχει ἀνταπόδοση και πὼς εἶναι μάταιο νὰ σκάβω γιὰ θησαυρό. Μὲ μιὰ τέτοια στάση κερδίζω τὴ γαλήνη και αἰώνια εἰρήνη. Στενεύω τὰ ὄρια μιᾶς πιθανῆς κακοτυχίας. Κατέχω πιά τὴ σοφία τοῦ ἁγίου Βερνάρδου, ποὺ ἔλεγε: Καθένας δὲ μπορεῖ νὰ μὲ βλάψει, μονάχα ὁ ἐαυτός μου· τὸ κακὸ ποὺ μὲ κατατρέχει τὸ φέρνω μέσα μου, και ἂν τραβάω πάθη, δὲ φταίει ἄλλος, τὸ κεφάλι μου φταίει.

Και πάλι μέσ' στὴ φύση τῆς ψυχῆς ὑπάρχει ἡ ἀνταπόδοση γιὰ τίς ἀνισότητες τῆς ἀνθρώπινης ἰδιοσυγκρασίας. Ἡ ρίζα τῆς τρυχώδιας βρίσκεται στὴ διάκριση τοῦ Περισσότερου και τοῦ Λιγότερου. Πὼς μπορεῖ τὸ Λιγότερο νὰ μὴν πονᾷ; πὼς μπορεῖ νὰ μὴν ἀγανακτεῖ και νὰ μὴν πικραίνεται βλέποντας τὸ Περισσότερο; Κιτάξτε αὐτοὺς ποὺ εἶναι μισεροί, χωρὶς ἰκανότητες· ἀμέσως θὰ νιώσετε ἄβολα, θ' ἀποφύγετε τὴ ματιά τους, μήπως και δεῖτε μέσα της μιὰ σκληρὴ μομφὴ ἐνάντια στὸ Θεό. Σὲ τί ἔφταιξαν αὐτοί; Δὲν τοὺς ἔγινε κατάφωρη ἀδικία; Ὡστόσο, ἂν δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντὰ, και αὐτὴ ἡ τεράστια ἀνισότητα χάνεται. "Ἄν δοθοῦν στὴν ἀγάπη ὁ πόνος τους μπορεῖ νὰ γλυκάνει, ὅπως ὁ ἥλιος λυώνει τὰ παγόβουνα τῆς θάλασσας. "Ὅταν ἡ καρδιά και ἡ ψυχὴ ἐνωθεῖ μὲ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο, αὐτὴ ἡ πίκρα τοῦ δικοῦ του και τοῦ δικοῦ μου παύει. Τὸ δικό του γίνεται δικό μου. Ὑπάρχω μέσα στὸ διπλανό μου και ὁ διπλανός μου ὑπάρχει μέσα σ' ἐμένα. "Ἀκόμα και ἂν ἐκεῖνος εἶναι πολὺ ἀνώτερος, καλύτερος μου, μπορῶ νὰ τὸν ἀγαπήσω· μπορῶ ν' ἀντλήσω ἀπ' αὐτόν· και ὅποιος ἀγαπᾷ νιώθει νὰ γίνεται δική του ἡ μεγαλοσύνη τοῦ ἄλλου. Τότε ἀγκαλιόπτεται πὼς ὅ,τι κατέχει ὁ ἄλλος γίνεται δικό του, οἱ διαθέσεις τοῦ ἄλλου εἶναι ἀπέναντι σ' αὐτόν ἀδελφικές, τώρα χαίρεται ὅ,τι πρὶν ζήλευε και φθονοῦσε. Εἶναι στὴ φύση τῆς ψυχῆς νὰ ἰδιοποιεῖται ὅ,τι μεγάλο και ὠραῖο ὑπάρχει. Ὁ Χριστὸς και ὁ Σαίξπηρ εἶναι κομμάτια τῆς αἰώνιας ψυχῆς, μὲ τὴν ἀγάπη τὰ κατακτῶ, τὰ ἐνσωματώνω και τὰ ζῶ μέσα μου σὰ δικά μου συνειδητὰ βιώματα. "Ὅ,τι ἀνήκει στὴ φύση, ἀνήκει και σ' ἐμένα. "Ἄν κάτι δὲ μπορεῖ νὰ γίνει δικό μου, τότε θὰ πεῖ πὼς δὲν εἶναι συστατικό της στοιχείο.

Παρόμοια εἶναι και ἡ φυσικὴ αἰτιολογία τῆς συμφορᾶς. Οἱ μεταλλαγές ποὺ διακόπτουν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὴν εὐτυχία τῶν

ἀνθρώπων, εἶναι μηνύματα τῆς φύσης πού ἔχει γιά θεμελιακό νόμο τῆς τὴν ἀνάπτυξη, κι ὄχι τῆ στασιμότητα. Καὶ κάθε ψυχὴ, πού σὰ μερικὴ ἔκφραση τῆς φύσης, ὑπόκειται στὸν ἴδιο νόμο, ἐγκαταλείπει τὸν κόσμο ὅπου εἶναι βολεμένη — φίλους, σπιτικό, συγγήθειες καὶ τὴν πίστη τῆς, ὅπως τὸ μαλάκιο ἐγκαταλείπει τ' ὠραῖο μὰ στενόχωρο ὄστρακό του γιά νὰ φτιάσει ἄλλο σπίτι. Ὅσο πιὸ καλὴ εἶναι ἡ ζύμη τοῦ ἀτόμου, τόσο συχνότερες κι αὐτὲς οἱ ἐπαναστάσεις, ὥσπου σὲ κάποιο ἐξαιρετικὸ ἄτομο οἱ μεταβολὲς εἶναι ἀδιάκοπες, οἱ σχέσεις του μὲ τίς ὑλικὲς ἐξωτερικὲς ὀψεις τῆς ζωῆς γίνονται πολὺ χαλαρές, ἀφήνοντας ἀπὸ κάτω τους, σὰ νὰ εἶναι ἀπὸ λεπτὸ τούλι, νὰ διαφαίνεται ὁ ἄνθρωπος, κι ὄχι νὰ σκεπάζεται, ὅπως συμβαίνει σχεδὸν μ' ὄλους, ἢ μοναδικότητά του, κάτω ἀπὸ τὴ χοντρή λινάτσα τῶν συμβατικῶν ἐκδηλώσεων. Σ' ἓνα τέτοιο ἄτομο θὰ ὑπάρχει ἀνάπτυγμα τοῦ ἐγώ, καὶ στὸ σημερινὸ ἄνθρωπο δύσκολα θὰ μπορούμε νὰ βροῦμε σημάδια τοῦ χτεσινοῦ. Ἐτέοια πρέπει νὰ εἶναι ἡ βιογραφία τοῦ ἀνθρώπου «ἐν χρόνῳ» — ἓνα τίναγμα ἀπὸ ἐπάνω του τῶν νεκρῶν στοιχείων, μέρα μὲ τὴ μέρα, ὅπως ἀλλάζει κι ἐσώρουχα. Τότε καὶ τὸ φαινόμενο τῆς συμφορᾶς, τῆς βίαιης ἀλλαγῆς, θὰ ἔπαυε νὰ μᾶς ἀπειλεῖ. Μὰ γιά μᾶς, πού ἔχουμε ἀποτελματωθεῖ, πού ἔχουμε ποδίσει καὶ ὀ σαλπάρουμε, πού ἀντιστεκόμαστε καὶ ὀ συμμετέχουμε στὸ θεῖκό ἀπλωμα, ἢ ἀναπόδραστη ἀνάπτυξη μᾶς παραζαλίζει μὲ κατακέφαλα χτυπήματα.

Δὲ θέλουμε νὰ φύγουμε μὲ ὀ, τι ἀγαποῦμε. Δὲ θέλουμε ν' ἀφήσουμε λεύτερες τίς ὀρμές καὶ τίς κλίσεις μας. Δὲ βλέπουμε πῶς τὸ κενό, πού γιά μιὰ στιγμή δημιουργεῖται ἀπὸ μιὰ Παρραλέα ἄρνησή μας, γεμίζει ἀμέσως μὲ θεϊκὴ πνοή. Εἴμαστε εἰδωλολάτρες τοῦ ἀπαρχαιωμένου. Δὲν πιστεύουμε στὰ θησαυρίσματα τῆς ψυχῆς, στὴν ἀλωνιότητά τῆς καὶ στὴν ὑπαρξή τῆς, τὴν πανταχοῦ παροῦσα. Δὲν πιστεύουμε πῶς μέσα στὸ σήμερα ὑπάρχει δύναμη πού μπορεῖ ν' ἀναδημιουργήσει τὸ χτές. Μαραζώνουμε κάτω ἀπ' τὴν παλιά, ξεφτισμένη σκηνή, ἐπειδὴ ἐκεῖ βρήκαμε ψωμί, καταφύγιο, σύνεργα, ἀμφιδάλλοντας ἂν τὸ πνεῦμα μπορεῖ νὰ μᾶς θρέψει, νὰ μᾶς στεγάσει καὶ νὰ μᾶς ἐξοπλίσει ξανά. Δὲ μπορούμε νὰ βροῦμε τίποτα τὸ τόσο ἀγαπητό, τὸ τόσο γλυκό, τὸ τόσο εὐχάριστο ὅσο ἦταν τὸ παλιὸ καὶ τὸ συνηθισμένο. Ἄδικα ὀμως καθόμαστε στὰ ἐρείπια καὶ θρηνοῦμε. Ὁ λόγος τοῦ Παντοδύναμου ἦταν: «Σήκω, κι ὀλοένα προχώρει!» Δὲ μπορούμε νὰ μείνουμε ἀνάμεσα στὰ χαλάσματα. Δὲ μπορούμε, ἀπ' τ' ἄλλο μέρος, νὰ πιστέψουμε στὸ καινούργιο· κι ἔτσι βαδίζουμε, σὰν κάποια τέρατα, μ' ἀνεστραμμένα τὰ μάτια.

Οἱ συμφορές, λοιπόν, πού μᾶς βρίσκουν ἔρχονται νὰ ἰσορροπήσουν πάλι τὴ ζυγαριά, κι ἡ ὀφέλειά τους γίνεται ἀντιληπτή

ἀφοῦ περάσει καιρός. Ἐνας πυρετός, ἕνας ἀκρωτηριασμός, μιὰ σκληρὴ ἀπογοήτευση, μιὰ ἀρρώστια, ὁ χαμός φιλικῶν μας προσώπων, μᾶς φαίνονται, μιὰ ὀρισμένη στιγμή, ἀπώλειες ἀδίκες καὶ δυσαναπλήρωτες. Μὰ τὰ χρόνια ἀποκαλύπτουν τὴ βαθειὰ ἀναγνωστικὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχαν κι αὐτά, ὅπως κι ὅλα τὰ γεγονότα, ἐπάνω μας. Ὁ θάνατος ἑνὸς φίλου, τῆς γυναίκας μας, τοῦ ἀδελφοῦ μας, τῆς ἀγαπημένης μας ποὺ μᾶς φάνηκε μεγάλη συμφορά, ἀργότερα βλέπουμε πὼς ἦταν μιὰ καμπὴ στὴ ζωὴ μας ἢ ἕνα ἀγαθοποιὸ πνεῦμα· γιατί ἕνα τέτοιο γεγονός ἀναστατώνει κι ἀνασυντάσσει τὴ ζωὴ μας, τερματίζει μιὰν ἐποχὴ παιδικότητος ἢ ἐφηβείας ποὺ περίμεναν κάποιον κλονισμό γιὰ νὰ κλείσουν τὸν κύκλο τους, διακόπτει κάποια ρουτινιέρικη ἀσχολία ἢ ἕνα σπιτικὸ ἢ ἕναν τρόπο ζωῆς, δίνοντας τὴν εὐκαιρία στὴν ὀργάνωσι νέων καταστάσεων, περισσότερο πρόσφορων στὴν ἀνάπτυξη τοῦ χαρακτήρα μας. Μᾶς ἐπιτρέπει ἢ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δημιουργήσουμε νέες γνωριμίες, νὰ ὑποστοῦμε καινούργιες ἐπιδράσεις ποὺ στὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ἀποκαλύπτουν τὴν καίρια σημασία ποὺ εἶχαν ἐπάνω μας· κι ἔτσι ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναίκα ποὺ θὰ ἔμεναν φυτὰ σὲ μιὰ γλάστρα, μὲ τὸ σπάσιμό της καὶ μὲ τὴν ἀμέλεια τοῦ κηπουροῦ, ρίζωσαν στὸ χῶμα κι ἔγιναν δέντρα βαθύσκιωτα καὶ καρπερά.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ

ΌΤΑΝ ΠΑΡΑΔΙΝΟΜΑΣΤΕ στὸν καθαρὸ στοχασμὸ καὶ μελετοῦμε ἀπ' τὸ ὕψος τῆς θεωρίας τὸν ἑαυτὸ μας, ἀνακαλύπτουμε πὼς ἡ ζωὴ μας περιζώνεται ἀπ' τὴν ὁμορφιά. Πίσω μας, ἔτσι ὅπως ἀπομακρυνόμαστε, ὅλα τὰ πράγματα ἐξιζανικεύονται καὶ παίρνουν σχήματα εὐχάριστα, ὅπως τὰ μακρινὰ σύννεφα στὸν ὀρίζοντα. "Ὅχι μονάχα τὰ συνηθισμένα καὶ τὰ παλιὰ ἀντικείμενα ἢ περιστατικά, μὰ καὶ τὰ τραγικά καὶ τὰ δυσάρεστα ἀκόμα γίνονται καλόδεχτα καὶ παίρνουν τὴ θέση τους στὴν πινακοθήκη τῆς μνήμης μας. Ἡ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, τὰ βουρλα πού γέρνουν ἐπάνω ἀπὸ τὸ νερό, τὸ παλιὸ σπιτι, οἱ ἀνόητοι ἄνθρωποι, μολονότι τότε δὲν τραβοῦσαν τὴν προσοχή μας, τώρα, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, γτύνονται μ' ἓνα ἐξωραϊστικὸ πέπλο. Ἀκόμα καὶ τὸ πτώμα, πού, σ' ἓνα δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ, τυλιγμένο σὶδὸ σάβανο περίμενε τὴν ταφή του, τώρα, στὴ θύμησή μας, δίνει στὴν εἰκόνα τοῦ σπιτιοῦ μας ἓναν τόνο ἐπίσημης κι ἐπιβλητικῆς σεμνοπρέπειας. Ἡ ψυχὴ, στὴν ἀνάμνηση, δὲν παραδέχεται οὔτε τὴν ἀσκήμια οὔτε τὸν πόνο. "Ἄν στίς ὥρες αὐτὲς τῆς ἀπροκατάληπτης εὐθυκρισίας μπορούσαμε νὰ προφέρουμε τὴν ἀκριβοδίκατη ἀλήθεια, θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε πὼς δὲν ἔχουμε κάνει στὴ ζωὴ μας καμιὰ θυσία, πὼς δὲ θρηνήσαμε καμιὰν ἀπώλεια. Γιατὶ τίς ὥρες αὐτὲς, τὸ πνεῦμα ἔχει τόσην αὐτάρκεια, τόση μεγαλοσύνη, πού ἔ,τι κι ἂν ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ μᾶς φαίνεται ἀσήμαντο. "Ὅλες οἱ χασούρες μας, ὅλα τὰ παθήματά μας γίνονται λεπτομέρειες· στὴν καρδιά μας ὁ κόσμος παραμένει ἀκέραιος. Οὔτε στενοχώριες, οὔτε συμφορὲς κλονίζουν τὴν πίστη μας. Κανένας δὲν ἀναθυμᾶται τόσο γαλήνια καὶ καλόκαρδα τίς θλίψεις του, ὅσο ὁ ἄνθρωπος πού ὑψώνεται ἐποπτικὰ ἐπάνω ἀπ' τὴ ζωὴ. Παραδεχτεῖτε πὼς ὑπάρχει ὑπερβολὴ στοὺς στεναγμοὺς τῶν δυστυχισμένων, ἀκόμα καὶ σ' ἐκείνων τίς κλάψες πού πολὺ δοκιμάστηκαν ἀπ' τὴ μοῖρα. Γιατὶ στὸ κάτω· κάτω, εἶναι μονάχα τὸ θνητό, τὸ πεπερασμένο πού ὑπέφερε· τὸ ἀπόλυτο, ἡ αἰώνια οὐσία πού περικλείουμε μέσα μας ἔμεινε ἄτρωτη καὶ προφυλαγμένη στὴ χαμογελαστή τῆς μακαριότητα.

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ ἀμόλυνη καὶ νὰ

περιφρουρήσει τὴν ὑγεία της ἂν ὁ ἄνθρωπος θελήσει νὰ ζήσει τὴ ζωὴ τῆς φύσης καὶ δὲν πεδουκλιώνει τὸ πνεῦμα του μ' ἓνα σωρὸ ἐμπόδια ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπ' αὐτό. Κανένας ἄς μὴ μπερδεύεται στοὺς στοχασμοὺς του. Νὰ κάνει καὶ νὰ λέει ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ μέσα του, κι ἄς μὴν ξέρει τίποτα ἀπ' τὴ σοφία τῶν βιβλίων — ἢ φύση του ὅθι τὸν μπλέξει μέσα σὲ διανοητικὰ ἀδιέξοδα καὶ σ' ἀμφιβολίες. Οἱ νέοι μας ἔχουν προσβληθεῖ ἀπ' τὴν ἀρρώστια τῶν θεολογικῶν προβλημάτων τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, τῆς καταγωγῆς τοῦ κακοῦ, τοῦ προκαθορισμένου τῶν πράξεών μας καὶ τὰ κτήρια. Αὐτὰ τὰ προβλήματα ποτὲ δὲν ἦταν ἐμπόδια στὴν ἠθικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου — οὔτε καὶ παραπλάνησαν κανένα, ἐκτὸς ἂν ἄφησε τούτος τὸ σωστὸ δρόμο καὶ κυνηγώντας τὴ χάθηκε σὲ σκοτεινὰ στεγορύμια. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι οἱ μαγουλῆθρες, ἢ Ἰλαρά κι ὁ κοκκύτης τῆς ψυχῆς, κι ὅποιος ἔν τῆς πέρκασε αὐτὲς τίς ἀρρώστιες ὅθι μπορεί νὰ ξέρει οὔτε τίς ἐπιπλοκὲς οὔτε τὴν γιαιτρεία τους. Ἦνα ἀπλοῦ καὶ ξεκάθαρο πνεῦμα ὅθι θὰ προσβληθεῖ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Εἶναι ἄλλο πράγμα τὸ νὰ εἶναι ἱκανὸ νὰ δικαιολογήσει τὴν πίστη του καὶ νὰ ἐκθέσει σ' ἓνα ἄλλο τὴν ἀλήθεια τῆς αὐτεξουσιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας του. Τούτο βέβαια προϋποθέτει σκέπια προσόντα. Ὡστόσο κι ἂν ἀκόμα τοῦ λείπει αὐτὴ ἢ αὐτογνωσία, μένοντας σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι, θὰ μπορεί νὰ ἔχει σολδαρικὴ δύναμη κι ὀλοκληρωμένο χαρακτήρα. «Λίγα γερὰ ἔνσυχτα καὶ λίγες ἀπλὲς ἀρχές», μᾶς φτάνουν γιὰ νὰ διαγράψουν ὀλοκληρὸ τὸν κύκλο τῆς ζωικῆς μας πορείας.

Ἡ σειρά κι ἡ σημασία ποὺ παίρνουν οἱ εἰκόνες στὸ πνεῦμα μου δὲν καθορίζονται ἀπ' τὴ θέλησή μου, μ' ἀπὸ ἀστάθμητους γιὰ τὴν κρίση παράγοντες. Οἱ ἐγκύκλιες σπουδές, ἢ πανεπιστημιακὴ κι ἢ ἐκπαγελματικὴ μου μόρφωση δὲ μ' ὠφέλησαν τόσο ὅσο κάποια ἐξωσχολικὰ βιβλία ποὺ κρυφὰ τὰ διάβαζα κάτω ἀπ' τὸ θρανίο. Δίνουμε τὸν ὄρο «μόρφωση» σ' ἐκεῖνο ποὺ λιγώτερο μᾶς μορφώνει. Κι ἐκεῖνο ποὺ νομίζουμε πὼς δὲ μᾶς μορφώνει φανερώγεται κάποτε νὰ εἶναι περισσότερο πολύτιμο. Γιατί ἔταν δεχόμεστε μιὰ σκέψη, δὲ μᾶς γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὴ ἢ σχετικὴ τῆς ἀξία. Κι ἡ μόρφωση ποὺ δίνεται στὰ ἐκπαιδευτήρια ξοδεύεται συχνὰ σὲ προσπάθειες νὰ ἐμποῦσαι καὶ νὰ παραλύσει αὐτὸν τὸ φυσικὸ μαγνητισμὸ, ποὺ μὲ ἀλλάθευτη σιγουριά διαλέγει ὅ,τι ταιριάζει καλύτερα στὴν ἰδιοσυσκευασία τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ νέου.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κι ἡ ἠθικὴ μας φύση νοθεύεται ἀπ' τὴν παρεμβολὴ τῆς θέλησῆς μας. Οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται πὼς ἀρετὴ θὰ πεῖ πάλι, κομπάζουν γιὰ τὰ ἐπιτεύγματά τους καὶ τὸ ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ πολλοὺς, ὅταν σὲ μιὰ συζήτηση ἀκούονται

ἔπαινοι γιὰ κάποιον ἐνάρετο, εἶναι ἂν δὲν πρέπει νὰ τιμοῦμε περισσότερο τὸν ἄνθρωπο ποὺ παλεύει μὲ τὸ δαίμονα. Ὅμως τὸ θέμα εἶναι χωρὶς βαθύτερη σημασία. Ἡ ὑπάρχει κάπου ὁ Θεὸς ἢ ὄχι ὑπάρχει. Ἀγαποῦμε ἐκείνους τοὺς χαραχτῆρες ποὺ εἶναι ἄδολοι κι αὐθόρμητοι. Ὅσο λιγώτερο σκέφτεται κανεὶς ἢ γνωρίζει γιὰ τὶς ἀρετές του, τόσο περισσότερο γίνεται ἀγαπητός. Οἱ νῆκες τοῦ Τιμολέοντα εἶναι οἱ καλύτερες νῆκες, κι ὅπως λέει ὁ Πλούταρχος, κυλοῦν σὰν ὁμηρικοὶ στίχοι. Ὅταν συναντοῦμε κάποιον ποὺ ἔχει τρόπους ἀνυστερόβουλους κι εὐχάριστους καὶ τὰ ἔργα του εἶναι ἅγια καὶ καλά, πρέπει νὰ νιώθουμε ἀγαλλίαση σὰ νὰ βλέπουμε δλάνθιστα ρόδα καὶ νὰ εὐχαριστοῦμε τὸ Θεὸ ποὺ βρίσκονται τέτοια πράγματα στὸν κόσμος, κι ὄχι νὰ ξινίζουμε τὰ μούτρα μας καὶ νὰ λέμε πῶς ὁ παλιάνθρωπος μὲ τοὺς πειρασμούς του ποὺ τὸν πιλατεύουν σ' ὅλη του τὴ ζωὴ εἶναι προτιμότερος καὶ καλύτερος.

Κι ἡ ὑπεροχὴ τῆς φύσης ἐπάνω στὴ θέληση δὲν εἶναι λιγώτερο φανερὴ σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Στὴν ἱστορία ὑπάρχει λιγώτερο πρόθεση ἀπ' ὅση τῆς ἀποδίνουμε. Λέμε πῶς ὁ Καῖσαρ κι ὁ Ναπολέον εἶχαν μεγαλεπήβολα καὶ μακρόπνοα σχέδια· μὰ ἡ πιὸ γνήσιά τους ἀξιοσύνη ἀνῆκε στὴ φύση κι ὄχι στοὺς ἴδιους. Ἀτομα ποὺ ἔφτασαν στὴν κορυφὴ τῆς ἐπιτυχίας, στίς πιὸ εἰλικρινεῖς στιγμές τους ὁμολόγησαν: «Ὅχι σ' ἐμᾶς οἱ τιμές, ὄχι σ' ἐμᾶς». Καὶ σύμφωνα μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ καιροῦ τους ἔχτισαν βωμοὺς στὴν Τύχη, στὴν Εἰμαρμένη ἢ σὲ κάποιον ἅγιο. Ἡ ἐπιτυχία τους ὀφειλόταν στὸ ὅτι ἡ φύση τους βρέθηκε παράλληλη μὲ τὴν αἰώνια Ψυχὴ καὶ τῆς χρησίμεψε γιὰ ἀνετη κι ἀπρόσκοπτη κοίτη. Καὶ τὸ θαῦμα ποὺ παράγεται πάντα σὲ τέτοιες εὐτυχισμένες συμπτώσεις φάνταξε στὰ μάτια τοῦ κόσμου γιὰ προσωπικὸς ἄθλος τοῦ ἥρωα. Μήπως ὅμως τὸ σύρμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ παράγει τὸν ἠλεκτρισμό; Ἀκόμα εἶναι ἀληθινὸ πῶς αὐτὰ τὰ ἄτομα σκέφτονται λιγώτερο γιὰ ὅ,τι ἔκαναν παρὰ γιὰ ὅ,τιδὴποτε ἄλλο· ὅπως κι ἡ ἰδιότητα ἐνὸς καλοῦ σωλήνα εἶναι ν' ἀφήνει τὸ νερὸ νὰ γλιστράει μὲς ἀπὸ τὸ λεῖτο τοῦ κοίλωμα. Αὐτὸ ποὺ ἐξωτερικὰ ἔμοιαζε γιὰ θέληση κι ἀκλόνητη ἀποφασιστικὴ ἦταν πιὸ πολὺ προθυμία κι ἀπάργηση τοῦ ἐγώ. Μπορεῖ ὁ Σαίξπηρ νὰ μᾶς πεῖ πῶς γίνεται κανεὶς Σαίξπηρ; Μπορεῖ ποτὲ ἓνας μεγαλοφυῆς μαθηματικὸς νὰ μεταδώσει σ' ἄλλους τὴ διαίσθησή του στὴν εὕρεση νόμων; Ἄν μπορούσε νὰ τὸ κάνει, τότε τὸ μυστικὸ τῆς ἐμπνευσης θὰ ἔπαυε νὰ ἔχει τὴ βαθειὰ κι ἀνερμήνευτη ἀξία του καὶ θὰ γινόταν ἓνα κοινὸ γεγονὸς κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς μέρας.

Ἀπ' αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις βγαίνει τὸ πειστικὸ συμπέρασμα πῶς ἡ ζωὴ μας θὰ μπορούσε νὰ ἦταν εὐκολώτερη κι ἀπλού-

στερη ἀπ' ὅ,τι τὴν κάνουμε· πῶς ὁ κόσμος θὰ μπορούσε νὰ ἦταν πιὸ εὐτυχισμένος τόπος ἀπ' ἕσο εἶναι· πῶς δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη γι' ἀγῶνες, πλαντάγματα κι ἀπελπισίες, οὔτε γιὰ σφιξίματα τῆς γροθιάς καὶ τριξίματα τῶν δοντιῶν· πῶς ἐμεῖς εἶμαστε οἱ δημιουργοὶ τῆς κακοδαιμονίας μας. Ἐπεμβαίνουμε ἀνόητα στὴν αἰσιόδοξη νομοτέλεια τῆς φύσης· γιὰτὶ ἔταν ἀτενίσουμε, ἀπ' τὴν ἐποπτικὴ θέση τοῦ σήμερα, στὸ παρελθόν, ἢ μάθουμε νὰ μελετοῦμε τὸ τῶρα μὲ στοχαστικὴ διάθεση, θὰ κάνουμε τὴ διαπίστωση πῶς εἶμαστε κάτω ἀπ' τὴν ἐπήρεια αἰώνιων κι ἀγαλλοίωτων νόμων.

Κι ἡ ὄψη τῆς ἐξωτερικῆς φύσης μᾶς διδάσκει, μὲ τὴν καταδεκτικὴ τῆς ἀνωτερότητα, τὸ ἴδιο μάθημα. Ἡ φύση δὲ θέλει νὰ εἶμαστε ξαναγινόμενοι καὶ νὰ βράζουμε ἀπὸ θυμὸ. Δὲν ἀγαπάει τίς φευτοκαλοσύνες καὶ τὴν πολυπραγμοσύνη μας, μ' αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ ὅτι τῆς ἀρέσουν οἱ δολιότητες κι οἱ πόλεμοί μας. Ὅταν βγαίνουμε ἀπ' τίς ἐκλογικὲς συγκεντρώσεις, ἀπ' τὰ χρηματιστήρια, ἀπὸ τίς συνελεύσεις γιὰ τὴν κατάργηση τῆς δουλείας, ἀπ' τίς διάφορες ἠθικοπλαστικὲς ἢ φιλοσοφικὲς συνεδριάσεις καὶ πᾶμε στοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ δάση, ἢ φύση εἶναι σὰ νὰ μᾶς λέει: «Πρὸς τί αὐτὴ ἢ ἔξαιψη, μικρὲ μου κύριε;»

Ἡ ζωὴ μας πνίγεται στίς μηχανικὲς ἐνέργειες. Πρέπει νὰ ὑποκύπτουμε σὲ ἀνάγκες κι ὑποχρεώσεις ἔτσι ὥστε τὰ κοινωνικὰ καθήκοντα νὰ μᾶς γίνονται ἀντιπαθητικὰ κι οἱ κοινωνικὲς ἀρετὲς δυσάρεστες. Ἡ ἀγάπη θὰ ἔπρεπε νὰ γεννάει χαρὰ· μὰ οἱ ἀναγκαστικὲς ἀγαθοεργίες μᾶς προκαλοῦν δυσφορία. Τὰ κυριακάτικα σχολεῖα μας, κι οἱ ἐκκλησίες κι οἱ φιλόπτωχοι ἀδελφότητες εἶναι ζυγοὶ στὸ λαμὸ μας. Βασανίζομαστε χωρὶς νὰ εὐχαριστοῦμε καὶ κανένα. Ὑπάρχουν φυσικοὶ ἄλλοι τρόποι γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει, χωρὶς ποτὲ νὰ κατορθώνει νὰ τοὺς φτάσει, ἢ κοινωνικὴ καθηκοντολογία. Γιατὶ δηλαδὴ ἡ ἀρετὴ ν' ἀσκεῖται μ' ἓνα καὶ μοναδικὸ τρόπο; Γιατὶ πρέπει ὅλοι νὰ δίνουν δολλάρια; Εἶναι μιὰ ἀνάρμοστη συνήθεια γιὰ μᾶς ποὺ εἶμαστε ἀγρότες ἄνθρωποι καὶ δὲ φαντάζομαι τί τὸ καλὸ προκύπτει ἀπ' αὐτὴν τὴ δεκαρολογία. Ἐμεῖς δὲν ἔχουμε τὰ δολλάρια, τὰ ἔχουν οἱ ἔμποροι· αὐτοὶ λοιπὸν ἄς τὰ δώσουν. Οἱ κτηματίες ἄς δώσουν γεννήματα· οἱ ποιητὲς τὸ τραγούδι τους· οἱ γυναῖκες τὸ ράψιμό τους· οἱ μεροκαματιάρηδες λίγη ἀπ' τὴ δούλεψή τους· τὰ παιδιὰ ἄς δώσουν λουλούδια. Καὶ γιὰτὶ φορτώσαμε στίς πλάτες τῆς χριστιανοσύνης αὐτὸ τὸ ἀσήκωτο βᾶρος τῶν κυριακάτικων σχολείων; Εἶναι φυσικὸ κι ὁμορφο νὰ ρωτᾶει τὸ παιδί κι ὁ μεγάλος νὰ διδάσκει· μὰ ὑπάρχει πάντα καιρὸς ν' ἀποκριθεῖ κανεὶς στὰ ἐρωτήματα, ὅταν οἱ ἄλλοι νιώθουν τὴν ἀνάγκη νὰ τὰ ὑποβάλουν. Μὴ φυλακίζετε ὅμως τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς νέους σ' ἓνα

στασίδι, ἐνάντια στή θέλησή τους, και τους ἀναγκάζετε, δλόκληρη ὄρα νά ρωτοῦν, χωρίς νά ἔχουν τίποτα νά ρωτήσουν.

Ἄν θελήσουμε νά δοῦμε τὸν κόσμο μὲ καθαρὸ μυαλό, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι παντοῦ γίνεται τὸ ἴδιο· νόμοι και μὀρφωση και πίστη και τρόποι ζωῆς εἶναι μιὰ καρωδία τῆς ἀλήθειας. Ἡ κοινωνία μας ἐμποδίζει ἀπὸ ἓνα δυσκίνητο μηχανισμό πὸ μοιάζει μ' ἐκείνη τὴν ἀταλεύτητη φέλαγγα τῶν ὕδραγωγείων πὸ οἱ Ρωμαῖοι ἔχαιζαν ἐπάνω ἀπὸ λόφους και πεδιάδες και πὸ ἀχρηστεύθησαν μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ νόμου τῶν συγκοινοῦντων δοχείων. Ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν συμβάσεων και τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν εἶναι ἓνα σινικό τεῖχος, πὸ ὠστόσο ὁ κάθε σφέλιτος Γάταρος μπορεί νά τὸ πηδῆσει. Εἶναι ἓνας μόνιμος στρατός, πὸ δὲν εἶναι ὁμως τόσο καλὸς ὅσο εἶναι ἡ εἰρήνη· μιὰ πομπώδης κι ἐπιδεικτική αὐτοκρατορία ἀρκετὰ περιττή, ὅταν τῆ δουλειά της μποροῦν νά τὴν κάνουν τὰ ὀημοτικά συμβούλια.

Ἄς νιώσουμε τὸ δίδαγμα τῆς φύσης, πὸ ἐνεργεῖ πάντα μὲ τὸν ἀμεσώτερο και συντομώτερο δρόμο. Ὅταν ὁ καρπὸς ὀριμάσει, πέφτει. Ἡ ροή τῶν ὕδάτων εἶναι ἀπλῶς ἓνα πέσιμο. Τὸ βᾶδισμα τῶν ἀνθρώπων και τῶν ζῴων εἶναι ἓνα πέσιμο πρὸς τὸ ἐμπρός. Ὅλες οἱ χειρωνακτικὲς δουλειὲς ὅπως τὸ κάρφωμα, τὸ σκίσιμο, τὸ σκάψιμο κλπ., γίνονται μ' ἀλλεπάλληλες πιώσεις τῆς δύναμῆς μας, και μὲς στήν κίνηση τῆς γῆς, τῆς σελήνης, τῶν κομητῶν, τοῦ ἥλιου και τῶν ἀστρων ἐνυπάρχει ἓνα ἀσχεμάτητο πέσιμο. Ἔτσι μπορούμε νά ποῦμε πὸς μ' ἓνα εἶδος κίνησης ἡ φύση ρυθμίζει τὴν ἰσορροπία τοῦ σύμπαντος.

Ἡ ἀπλότητα αὐτή, πὸ εἶναι τὸ γνῶρισμα κάθε φυσικῆς ἐνέργειας, εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπ' τὴν ἀπλότητα μιᾶς μηχανῆς. Ὅποιος λέει ὅτι γνωρίζει καιὰ βᾶθος πὸς ἀποκτιέται ἡ γνώση και πὸς πλάθεται ὁ χαρακτήρας κι ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος παρατρέχει τὴν ἠθική ἡ τὴν ἐσώτερη φύση τῶν πραγμάτων, εἶναι ἓνας κοντόθωρος σχολαστικός. Ἡ ἀπλότητα τῆς φύσης δὲν εἶναι κάτι πὸ ἀνιχνεύεται εὔκολα, μὰ οἱ ἀποδείξεις της εἶναι ἀνεξάντλητες. Μὲ κανένα τρόπο δὲ μπορούμε νά ποῦμε πὸς φτάσαμε στήν ἐσχατη ἀνάλυση. Κρίνουμε τὴ φρονιμάδα ἓνος ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἐλπίδα του, γιατί ὅποιος ἐλπίζει ἔχει φτάσει στήν αἰώνια ἀλήθεια πὸς οἱ δυνατότητες τῆς φύσης εἶναι ἀνεξάντλητες. Ἡ ἀστείρευτη γονιμότητα τῆς φύσης ἀποδείχεται ὅταν συγκρίνουμε τοὺς δύσκαμπτους θεσμούς μας μὲ τὴν ἀπεριόριστη διάχυση τῶν συναισθημάτων μας. Διδάσκουμε στὸν κόσμο αἰρέσεις και δοξασίες, κάνουμε ἐπίδειξη πολυγνωσίας κι εὐσέβειας, και στὸ βᾶθος μένουμε κούφιοι μωρολόγοι. Νιώθει κανεὶς γιατί ὁ πυρρωνισμός, ἡ ἀλλιώτικα ὁ σκεπτικισμός, πῆρε τέτοια ἀνάπτυξη. Γιατί ὁ καθένας βλέπει πὸς εἶναι τοποθετημένος σ' ἐκεῖνο

ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει ἢ ν' ἀρνηθεῖ τὸ κάθε πρᾶγμα με ἰσοδύναμα ἐπιχειρήματα. Βλέπει τὸν ἑαυτὸ του νέο καὶ ταυτόχρονα γέρο, σοφὸ καὶ ταυτόχρονα ἀμαθῆ. Ἀκούει καὶ καταλαβαίνει τί τοῦ λέτε γιὰ τοὺς ἀγγέλους, μὰ καὶ γιὰ τοὺς χαλκωματάδες. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος με τέλεια φρόνηση, παρὰ μονάχα στὰ σχήματα τῶν στωικῶν. Ὅταν διαβάσουμε ὅμως ἢ περιγράψουμε, παίρνουμε πάντα τὸ μέρος τοῦ ἥρωα ἐνάντια στὸ δειλὸ ἢ τὸ ληστή· μὰ θὰ εἴμαστε ἐμεῖς αὐτοὶ οἱ δειλοὶ κι οἱ ληστές, ὄχι βέβαια στὴν ὕλική σημασία τοῦ ὄρου, ἀν παραγνωρίσουμε τὸ μεγαλεῖο ὅπου ἔχει τὴ δυνατότητα ἢ ψυχὴ μας νὰ φτάσει.

Ἐλάχιστη προσοχὴ γιὰ ὅσα τὴν πᾶσα μέρα γίνονται γύρω μας, θὰ μᾶς διδάξει πῶς τὰ γεγονότα ρυθμίζονται ἀπὸ ἓνα νόμο ἀνώτερο ἀπ' τὴ θέλησή μας· πῶς οἱ ἐπιμοχθες προσπάθειές μας εἶναι μάταιες κι ἀκαρπες· πῶς μόνο με τὴν ἀπρομελέτητη, ἀπλή κι αὐθόρμητη πράξη μας βρισκόμαστε σὲ συμφωνία με τὴ θεϊκὴ ἐπιταγή. Πίστη κι ἀγάπη — μιὰ ἀγάπη «ἐν πίστει» θὰ μᾶς λυτρώσει ἀπὸ ἓνα μεγάλο φορτίο φροντίδων. Ναί, ἀδελφοί μου, ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Στὸ κέντρο τῆς φύσης κι ἐπάνω ἀπ' τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων σκηνώνει μιὰ ψυχὴ, ἔτσι ὥστε κανεὶς μας δὲ μπορεῖ νὰ κάνει κακὸ στὸ κοσμικὸ σύμπαν. Ἡ ψυχὴ αὐτὴ ἔχει σὲ τέτοιο βαθμὸ ἐμποτίσει με τὴν οὐσία τῆς φύσης, ὥστε ἀν προσαρμόσουμε τίς πράξεις μας στὸ θέλημά της εὐτυχούμε, ἀν ὅμως πολεμοῦμε νὰ πληγώσουμε τὰ πλάσματά της, τότε τὰ χέρια μας κολλᾶνε στὸ σῶμα μας ἢ τὸ χτύπημά τους καταφέρεται στὸ δικό μας τὸ στήθος. Ἡ ἀτελεύτητη σειρά τῶν πραγμάτων τείνει νὰ μᾶς διδάξει τὴν πίστη. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ὑπακούσουμε. Γιὰ τὸν καθένα μας ὑπάρχει κι ἓνας ὁδηγός, κι ἀν θελήσουμε νὰ γίνουμε ταπεινοὶ ἀκροατές, τότε θ' ἀκούσουμε καὶ τὸν πρόσφορο λόγο. Τί χρειάζεται νὰ διαλέγετε με κόπο τὴ θέση σας, τὴ σταδιοδρομία σας, τοὺς φίλους σας, τοὺς τρόπους ποὺ θὰ ἐνεργήσετε ἢ θὰ διασκεδάσετε; Ὑπάρχει χωρὶς ἄλλο γιὰ σᾶς μιὰ προκαθορισμένη ἀρμοδιότητα ποὺ ἀποκλείει τὴν ἀμφιταλάντευση καὶ τὴν προσχεῦσιασμένη ἐκλογή. Ὑπάρχει γιὰ σᾶς μιὰ πραγματικότητα, μιὰ κατάλληλη θέση καὶ καθήκοντα σύμφυτα με τὴν ἰδιομορφία σας. Ἀφεθεῖτε στὸ ρεῦμα αὐτῆς τῆς κεφαλόβρυσης τῆς δυνάμης καὶ τῆς σοφίας, ποὺ ἀνασταίνει ὄσους ἀγγίζει, καὶ χωρὶς προσπάθεια ὅ,τι κάνετε θὰ εἶναι τὸ σωστό, ὅ,τι ἀποφασίσετε θὰ εἶναι τὸ δίκαιο, καὶ θὰ βρεῖτε τὴν ἀπόλυτη ἱκανοποίηση. Ἐτσι θ' ἀποστομώσετε τὰ πνεύματα τῆς ἀντιλογίας. Θὰ γίνετε ἐσεῖς ὁ κόσμος, τὸ μέτρον τοῦ ὀρθοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ ὠραίου. Ἀν πάψουμε νὰ εἴμαστε μαστροχαλαστές με τίς ἡλιθίες παρεμβάσεις μας, τότε ἢ ἀνθρώπινη ἐργασία, ἢ κοινωνία,

τά γράμματα, οί τέχνες, οί ἐπιστήμες, ἡ θρησκεία, θὰ πάρουν μιὰ πολὺ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη ἀπ' ὅ,τι τώρα κι ὅπως ὑπάρχει ἡ πρόρρηση, πού ἀπ' τὰ πανάρχαια χρόνια βγήκε κι ἀπ' τὰ θεϊκὰ χεῖλη κι ἀπ' τὰ φυλλοκάρδια τοῦ ἀνθρώπου, ὁ κόσμος θὰ βρεῖ τὴ φυσική του πληρότητα, αὐτὴν πού ἔχουν τώρα τὸ ἀνοιγμένο τριαντάφυλλο, ὁ ἀέρας κι ὁ ἥλιος.

Λέγω μὴ διαλέγετε, μὰ τοῦτο εἶναι μονάχα σχῆμα λόγου, πού χρησιμοποιοῦ ἐπίτηδες γιὰ νὰ τὸ ἀντιπαραβάλω μ' ἐκεῖνο πού οἱ ἄνθρωποι συνήθως ἀποκαλοῦνε ἐκλογή, δηλαδὴ τὴ μερικὴ προτίμηση νὰ πιάσουν τοῦτο ἢ νὰ δοῦνε ἐκεῖνο ἢ νὰ δοκιμάσουν τὸ ἄλλο κι ὄχι τὴν ὀλοκληρωμένη ἀνθρώπινη πράξη. Ὅμως αὐτὸ πού ἐγὼ ὀνομάζω καλὸ ἢ σωστό, εἶναι ἡ ἐκλογή πού κάνω μὲ ἀκέραιο τὸν ἑαυτό μου· αὐτὸ πού ὀνομάζω παράδεισο, κι ὕστερα ἐνδόμυχο πόθο, εἶναι ἡ εὐνοϊκὴ κι ἐπιθυμητὴ ἀπ' τὴν ψυχὴ μου κατάσταση· ἡ πράξη πού, σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ, ἐπιθυμοῦσα νὰ κάνω κι ἡ κατάλληλη στίς ἱκανότητές μου ἐνασχόληση. Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ὑπόλογος γιὰ τὴν ἐκλογή τῆς βιοποριστικῆς του τέχνης καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός του. Οἱ πράξεις του δὲ δικαιολογοῦνται μὲ τὸ ἐπιχείρημα «ἔτσι εἶναι ἡ δουλειά». Ποιὰ ἡ ἀνάγκη του νὰ μπλέξει μ' ἕνα ἀνέντιμο ἐπάγγελμα; Μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ πὼς δὲν εἶχε κλίση στὸ χαρακτήρα του;

Ὁ κάθε ἄνθρωπος κλίνει σὲ κάτι. Ἡ φωνὴ πού ἀκούει μέσα του εἶναι τὸ τάλαντό του. Πρὸς μιὰ κατεύθυνση τοῦ εἶναι διάπλατα ἀνοιχτὸς ὁ ὀρίζοντας. Οἱ ἱκανότητές του τὸν καλοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ γιὰ μιὰν ἀτέρμονη διαδοχὴ προσπαθειῶν. Εἶναι σὰν ἕνα πλοιάριο στὸ ποτάμι· ἀπ' ὅλες τὶς μεριές συναντᾶει προσκόμματα, ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ διάβαση ὅπου τὰ ἐμπόδια τοῦ ἀνοίγουν ὁρόμο κι ἀνενόχλητα γλιστράει σὲ μιὰν ἀπέραντη θάλασσα. Τὸ τάλαντο αὐτὸ ἢ ἡ κλίση ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν ἰδιοσυστασία του, ἢ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ οἰκουμενικὴ ψυχὴ ἐνσαρκώθηκε σ' αὐτόν. Παρακινεῖται νὰ φτιάσει κάτι πού τοῦ φαίνεται ἀπόλυτα εὐκόλο, καὶ τὸ φτιάχνει στὴν ἐντέλεια, ἐνῶ σὲ κάποιον ἄλλο φαίνεται ἐγχείρημα ἀκατόρθωτο. Στὸν ἀποκλειστικὸν αὐτὸ τομέα του δὲν ἔχει ἀνταγωνιστές. Γιὰτί ὅσο περισσότερο ἀκούει τὴν παρόρρηση τῶν δικῶν του δυνάμεων, τόσο ἔχει τὸ ἔργο του ἐντονώτερη ἀτομικότητα καὶ δὲ μοιάζει μὲ τὰ κατασκευάσματα τῶν ἄλλων. Ἡ φιλοδοξία του εἶναι πέρα ὡς πέρα ἀνάλογη μὲ τὶς δυνατότητές του. Τὸ ὕψος ἐνὸς πύργου καθορίζεται ἀπ' τὸ πλάτος πού ἔχει ἡ βάση του. Αὐτὴ ἡ παρορμητικὴ διάθεση νὰ φτιάσει κανεὶς κάτι τὸ μοναδικὸ ὑπάρχει σὲ κάθε ἄνθρωπο, καὶ κυριαρχεῖ στὴ φύση τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀξίωση κάποιου πὼς δὲ νιώθει μέσα του αὐτὴ τὴ διάθεση, αὐτὴ τὴν κλίση, μὰ κάποια ἄλλη διάθεση πού τὸν κάνει νὰ «εἶναι ξεχωριστὰ ἐκλεκτὸς

ανάμεσα στους κοινούς ανθρώπους», αποτελεί μιάν ἐγωιστικά δοκησίσοφη πρόφαση, και προδίνει στόμωμα τοῦ μυαλοῦ γ' ἀντιληφθεὶ πὼς ὑπάρχει ἓνα πνεῦμα γιὰ ὅλα τ' ἄτομα, κι ἀκόμα μαρτυρεῖ τὴν ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἐκτελώντας τὴ δουλειά του ὁ ἄνθρωπος, γιώθει ποιὰν ἀνάγκη μπορεῖ ἀκριβῶς γ' ἀντικρῦσει μὲ τὴ μπόρεσή του κι ἔτσι γεμίζει μ' ἓνα αἰσθημα ὑπεροχῆς, κι ἀπ' τ' ἄλλο μέρος δημιουργεῖ τὴν ἰδιαίτερη ἐκείνη ἱκανοποίηση, τὸ μεράκι, ποὺ τὸν κάνει νὰ δοκιμάζει γνήσια κι ἄδολη χαρά. Ἡ δουλειὰ τοῦ καθενὸς εἶναι ἓνα ἀνάπτυγμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶναι μιὰ κακὴ συνήθεια νὰ λέμε πὼς στὴ δουλειὰ δὲν ὑπάρχει ἐγκατάλειψη, δηλαδὴ ἡ εὐχαρίστηση ποὺ ἀπολαμβάνει κανεὶς ὅταν δίνεται δλόψυχα σὲ κάτι. Ὅχι μονάχα ὁ ρήτωρ, μὰ ὁ κάθε ἄνθρωπος πρέπει και μπορεῖ γ' ἀποδεσμεύει τὴν ἐσώτερή του ὁρμή· πρέπει νὰ βρῖσκει μιὰν εἰλικρινῆ και γνήσια ἔκφραση σ' ἐκεῖνο ποὺ μέσα του εἶναι νόημα και δύναμη. Ἡ κοινὴ ὡστόσο πεποίθηση εἶναι πὼς ὁ ἄνθρωπος προσαρμόζεται ὅπως - ὅπως στὶς συνήθειες τῆς τέχνης ἢ τοῦ ἐπαγγέλματος ποὺ διάλεξε και τὰ κουτσοκαταφέρνει, ὅπως κι ἓνα σκυλάκι μαθαίνει νὰ γυρίζει ἀδέξια μιὰ ρόδα. Μὰ σὲ τούτη τὴν περίπτωση ὁ ἄνθρωπος ἐξαφανίζεται· γίνεται τμῆμα τῆς μηχανῆς. Τότε μονάχα ἔχει βρεῖ τὴν ἔμφυτη κλίση του, ὅταν μπορεῖ κι ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἄλλους μὲ ὅλη τὴν ἔκταση και τὴν ἔνταση ποὺ περικλείνει ἡ προσωπικότητά του. Πρέπει νὰ γιώθει πὼς ἐκτελώντας αὐτὸ ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ἡ κλίση του, δίνει διέξοδο νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ χαρακτήρας του, μ' ἓναν τρόπο ποὺ εἶναι ὁ πιὸ πρόσφορος γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἑποιαδήποτε δραστηριότητά του στὰ μάτια τῶν ἄλλων. Ἄν ἡ δουλειὰ του εἶναι ταπεινὴ, ἄς τὴν ἐξευγενίσει μὲ τὴ φιλοτιμία και τὴν ἐπίδοσή του. Ἄς βάζει σ' αὐτὴν ὅσα κατέχει κι ὅσα στοχάζεται, κι ὅσα στὴν ἀντίληψή του περικλείουν ἀξία, ἀλλιῶτικα οἱ ἄνθρωποι δὲ θὰ τὸν ξεχωρίσουν, οὔτε θὰ τὸν τιμήσουν, και δίκαια. Ἀστόχαστη θὰ εἶναι ἡ πράξη σας, ἂν στὸ ἔργο ποὺ κάνετε ἐξαντλήσετε τὴν προσπάθειά σας στὴν ἐπιφάνεια και τὴν εὐτέλεια τῆς μορφῆς, ἀντὶ νὰ μεταβάλετε τὸ ἔργο σ' ἓνα πειθήνιο διαμέσο τοῦ χαρακτήρα σας και τῶν σκοπῶν σας.

Μᾶς ἀρέσουν ἐκεῖνες μονάχα ἀπ' τίς πράξεις, ὅσες συγκεντρώνουν ἀπὸ παλιὰ τὸ θαυμασμὸ τῶν ἀνθρώπων και δὲ γιώθουμε πὼς ὅτιδήποτε κι ἂν κάνουμε μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς θεϊκῆς παρουσίας. Νομίζουμε πὼς ἡ μεγαλοσύνη εἶναι συνυφασμένη μὲ κάποιες προνομιακὲς θέσεις ἢ περιστάσεις, μ' ὀρισμένα λειτουργήματα ἢ ἐξουσίες, και δὲ βλέπουμε πὼς ὁ Παγκανίγι κάνει τὴ μαγεία και τὴν ἔκσταση νὰ ξεπηδοῦν ἀπὸ μιὰ χορδή, κι ὁ Ὀυλενστάιν ἀπὸ μιὰ ἐβραϊκὴ ἄρπα, και πὼς ἓνα ἐπιτήδειο